

Resume

The author considers the minor criminality as the independent object of the criminological investigation, analyses the reasons and conditions (determinants) of the criminality, formulates the offers which directed to the prevention and prophylactic of the negative processes and features which determinate the rise of the definitive behavior of the minors and youth.

Сәтбаева Қ., ҚР ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды заң институты мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, доцент

АМАНАТТЫҚ МАНДАТ ЖӘНЕ КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ

1995 жылы 30 тамызда қабылданған еліміздің әрекеттегі Негізгі заңының 52-бабы 1-тармағында парламенттің қос Палатасы Сенат және Мәжіліс — қандай да болсын аманаттық мандатпен байланыста болмайтын депутаттардан тұратынын бекітті. Бүгінгі күнге дейін Қазақстан Республикасының конституциялық заңнамасына екі мәрте өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Алғашқы енгізілген өзгерістер (07. 10. 1998 ж.) парламент депутатының аманаттық мандатқа тәуелсіздігін сол күйінде қалдырса, ал соңғы өзгерістер бойынша аманаттық мандатқа қатысты конституционализм тұжырымдамасы Парламент палаталары депутаттарының аманаттық мандатқа тәуелділігін бекітті.

Конституциялық мәртебе спецификасы мемлекет пен қоғам ұйымдастырылуының алғы, жетекші негізін бекітуге және негізгі, неғұрлым маңызды қатынастарды зерттеуге арналған Конституцияның бағыты және табиғатымен шартталады. Конституция нормалары депутат мәртебесін анықтаушы негізгі, өзекті нормалар болып табылады. Халық депутатының мәртебесін тек құқық нормалары анықтайды деп білу, өз қызметін жүзеге асыруы барысында депутаттар субъектісі болып табылатын барлық қоғамдық қатынастар құқықтық қатынастар болып табылады деп есептеу. Егер «халық депутатының мәртебесі» ұғымын «халық депутатының құқықтық мәртебесі» ұғымымен теңдестірген жағдайда қисынды түрде осындай қорытынды туары сөзсіз». А.В.Зиновьев өзінің осы пікірлерін қорыта отырып, келесі шешімге келеді Құқықтық және өзге де әлеуметтік нормалармен анықталып, тиісті кепілдіктермен қамтамасыз етілетін, қоғамның әлеуметтік-саяси мәнімен шартты түрде ескерілген депутаттың фактілік жағдайын халық депутатының мәртебесі деп түсіну керек¹.

Қазақстан Республикасының депутатына анықтама беру үшін депутаттың өз қызметінің түрі бойынша қандай фактілік қатынастарға түсетініне сүйеніп, осы қатынастардың қандай нормалармен реттелетінін анықтап, оның қызметінің тиімділігі мен кедергісіздігін қандай кепілдіктер қамтамасыз ететінін біліп алу керек. Осы жерде депутаттың мәртебесі ұғымына А. В. Зиновьев берген анықтаманы келтіруге болады: «депутат мәртебесі — бұл қоғамның әлеуметтік-саяси мәнімен ескерілген, құқықтық және өзге де әлеуметтік нормалармен анықталып, тиісті кепілдіктермен қамтамасыз етілген депутаттың шынайы жағдайы»².

Депутаттық мандаттың әлеуметтік-саяси табиғатының мәні, біріншіден, депутат — халық өкілі, екіншіден — мемлекеттік билік өкілі, ал үшіншіден — алқалы өкілді орган мүшесі. Өкілді орган мүшесі болғандықтан, депутат халық өкілі де, мемлекеттік билік өкілі де болып табылады.

Депутаттар халық мүдделері мен еркін жүзеге асыру барысында, осы халық еркін жалпымемлекеттік ерікке айналдырады. Олар өз қызметін мемлекет атынан жүзеге асырады, тек өз сайлаушыларының мүдделерін ғана емес, сонымен қатар мемлекет мүдделерін де ескереді. Сондықтан депутат халық өкілі және мемлекеттік билік өкілі болып табылады.

Депутат — мемлекеттік қайраткер және ол мемлекеттік биліктің өкілі болып табылады. Өзінің барлық қызметінде ол жалпымемлекеттік мүдделерді басшылыққа алу керек және басшылыққа алады да. Сол себепті Республика заңдары депутатты тиісті өкілеттіктермен қамтамасыз етеді, осы өкілеттіктер депутат әрекетінің белсенділігі үшін мықты заңды негіз құрады. Депутат міндеттері мен құқықтарының барлық жинағы, оның мемлекеттік билік өкілі болып табылуының куәсі.

Депутаттық мандаттың әлеуметтік-саяси табиғаты депутаттарға кең көлемді міндеттер жүктелуімен де, және олардың шынайы кепілдіктермен қамтамасыз етілетін қажетті құқықтарға иелік етуімен де сипатталады. Сонымен бірге құқықтар мен міндеттер органикалық (ажырамас) бірлікте болып, депутат үшін оларды біржақты жүзеге асыру мүмкіншілігін болдырмайды. Депутат тек өзіне жүктелген міндеттерді атқарып қана қоймай, сонымен біре құқықтарды белсенді пайдалана білу керек. Депутаттың міндеттері мен құқықтары мемлекеттік-саяси сипатта болады және олар депутаттарға мемлекет пен сайлаушылар мүдделерін көздеп беріледі.

Депутаттық мандаттың пайда болу негіздері мен әрекет мерзімі депутат мәртебесінің элементі болып табылмағанымен, олардың маңызы зор, себебі депутат мандаты оның әрекетінің уақыт шегін анықтайды. Мұндай негіздер болмаған болса, депутаттар мәртебесі туралы сөздің мәні болмас еді. Оның үстіне, депутаттық мандаттың пайда болу демократизмі депутаттар мәртебесі әлеуметтік-саяси табиғаты мәнінің маңызды сипаттамаларының бірі.

Депутат сайлаушыларының еркі, оның өкілеттіктерінің қайнар көзі болып табылады. Сайлаушылардың еркін білдіру бостандығы азаматтың депутаттық мандатты өз еркімен қабылдаумен ұштасып жатады. «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заң әрбір кандидаттан тиісті сайлау округі бойынша дауысқа түсу келісімі туралы жазбаша арыз талап етеді, (73; 89; 104 б.б. қараңыз), және депутаттыққа кандидат тіркеуге дейінгі, одан кейінгі кезеңде, бірақ дауыс беретін күнге дейінгі үш күннен кешіктірмей өз кандидатурасын алып тастауына болады («Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңның 74; 90; 105 б.б.).

Еліміздің әрекеттегі Конституциясы оған енгізілген соңғы өзгерістерге дейін депутаттық мандаттың кеңестік кезеңге тән аманаттық принципінен бас тартты. Мандат аманаттығы депутаттардың сайланғанынан кейін де сайлаушылар еркімен қатал байланыста екенін білдіреді: депутаттар сайлаушылардың талабын жүзеге асырады, кез келген уақытта сайлаушылармен кері шақырып алынады. Қазақстан Республикасы Парламентінің депутаттары өз өкілеттіктерін атқару барысында Қазақстан Республикасының Конституциясын, Конституциялық заңдарын, өз Палаталарының Регламенттерін, сайлау қарсаңындағы бағдарламасын және өздерінің дербес сенімдерін башылыққа алады.

Конституцияға енгізілген соңғы өзгерістерге дейін депутаттар тиісті сайлау округінің емес, бүкіл халықтың еркін білдіретіндігі анықталды. Бұл саяси қайраткер ретіндегі депутат еркінің азат болып табылатынын, депутат өз сайлаушыларының қандай да болмасын міндеттемелерімен, тапсырмаларымен немесе талаптарымен байланысты емес екендігін білдірді. Және осы конституциялық нормамен депутатты сайлаушылардың кері шақырып алуына тиым салынды.

Конституциялық құрылыс бағытын ұстаған барлық елдердегідей қазақстандық парламентарийлерге де электоратпен тұрақты және барынша тығыз қарама-қарсы байланыс тән. Ескере кету керек, даңқтылыққа ұмтылыстан басқа, әдетте, ең алдымен, депутаттар алдын алу есебімен қайта сайлауға қатысу үшін әрекет етеді. Өмір өзі көрсеткендей депутат өз сайлау округінде әр алуан сайлаушылар топтарымен әр түрлі байланыстарда болады, осы байланыстар кезекті парламенттік сайлау жақындаған сайын күшейе түседі. Сайлаушылармен үнемі қарым-қатынаста болу — барлық депутаттардың міндеті. Олар азаматтардан өздеріне келіп түскен ұсыныстар, арыздар мен шағымдарды қарайды, олардағы көтерілген мәселелердің дер кезінде және дұрыс шешілуіне мүмкіндік жасайды, азаматтарды қабылдайды, қоғамдық пікірді зерделейді, азаматтардың мүдделерін көздеп, мемлекеттік және жергілікті органдарға, қоғамдық ұйымдарға ұсыныстар енгізеді, сайлаушыларды өз қызметі туралы олармен кездесу барысында және бұқаралық ақпарат құралдары арқылы хабардар етіп отырады.

Еліміздегі соңғы конституциялық реформа аманаттық мандат туралы баптан бас тартты (52 бап 1 тармақ).

2007 жылғы 21 мамырда Конституцияға енгізілген өзгерістерге сәйкес Парламент депутаты:

- ол Қазақстаннан тысқары жерге тұрақты тұруға кеткен;
- оған қатысты соттың айыптау үкімі заңды күшіне енген;
- Қазақстан Республикасының азаматтығын жоғалтқан кезде өз мандатынан айырылады.

Парламент Мәжілісінің депутаты:

- депутат конституциялық заңға сәйкес өзін сайлаған саяси партиядан шыққан немесе шығарылған;
- конституциялық заңға сәйкес депутатты сайлаған саяси партия қызметін тоқтатқан кезде өз мандатынан айырылады.

Парламент Сенатының тағайындалған депутаттарының өкілеттігі Республика Президентінің шешімі бойынша мерзімінен бұрын тоқтатылуы мүмкін.

Парламент және Парламент Мәжілісі депутаттарының өкілеттігі тиісінше Парламент немесе Парламент Мәжілісі таратылған жағдайларда тоқтатылады (52 бап 5 тармақ).

Енгізілген өзгерістер Мәжіліс депутатының конституциялық заңға сәйкес өзін сайлаған саяси партиядан шыққан немесе шығарылған жағдайларда өз мандатынан айырылатындығын анықтады. Парламент Мәжілісінің депутатын оны сайлаған саяси партияның кері шақырып алу мүмкіндігіне жол берілді, демек, енді ол аманаттық мандатқа тәуелді.

Ал, Сенат депутатына келетін болсақ, 2007 жылғы 19 маусымда «Қазақстан Республикасының Парламенті және оның депутаттарының мәртебесі туралы» Конституциялық заңға енгізілген өзгерістерге сәйкес Парламент Сенатының тағайындалған депутаттарының өкілеттігі Республика Президентінің шешімі бойынша мерзімінен бұрын тоқтатылуы мүмкін, сонымен қатар тиісінше облыстың, республикалық маңызы бар қаланың және Республика астанасының барлық мәслихаттары атынан өкілдік ететін де-

путаттар болып табылатын таңдаушылардың бірлескен отырысында сайланған Парламент Сенаты депутаттарының өкілеттігі осы таңдаушылардың шешімі бойынша мерзімінен бұрын тоқтатылуы мүмкін (24 бап 5 тармақ)³.

Республика Конституциясының 62 бабының 7 тармағы Республика заңдарының Конституцияға қайшы келмеуі қажеттігін бекітеді, яғни республикалық заңдар өз негізін Конституциядан алуы қажет. Олай болса Конституциялық заңның аталмыш тармағы өз бастауын қайдан алды деген заңды сұрақ тууы мүмкін. Себебі Конституция «тіісінше облыстың, республикалық маңызы бар қаланың және Республика астанасының барлық мәслихаттары атынан өкілдік ететін депутаттар болып табылатын таңдаушылардың бірлескен отырысында сайланған Парламент Сенаты депутаттарының өкілеттігі осы таңдаушылардың шешімі бойынша мерзімінен бұрын тоқтатылуы мүмкіндігін» қарастырмайды және Конституцияда өз нормасын одан әрі өрбіту үшін өзге актіге сілтеме жасалмайды. Онда тек Парламент Сенатының тағайындалған депутаттарының өкілеттігі Республика Президентінің шешімі бойынша мерзімінен бұрын тоқтатылуы мүмкіндігі туралы нақты норма ғана бекітілген.

Сондықтан Конституцияның аталмыш бабы нақтылануды қажет етеді деп білемін. Нақтылану толықтыру түрінде келесі редакцияда жүзеге асырылуы қажет: «Парламент Сенатының тағайындалған депутаттарының өкілеттігі Республика Президентінің шешімі бойынша және конституциялық заңға сәйкес мерзімінен бұрын тоқтатылуы мүмкін», яғни өзінің нормасын одан әрі өрбітуге Конституция тарапынан рұқсат берілуі қажет, кері жағдайда аталмыш Конституциялық заңның бабы Конституцияға қайшы болып табылады.

¹ *Зиновьев А. В.* Статус народного депутата в СССР (проблемы и теории практики). — Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1987. — С. 8-9.

² Сонда болды.

³ «Қазақстан Республикасының Парламенті және оның депутаттарының мәртебесі туралы» Конституциялық заңға енгізілген өзгерістер, 2007. 06. 19. N 266.

Резюме

В данной статье рассматриваются проблемы императивного мандата депутатов Парламента Республики Казахстан в свете последних конституционных изменений.

Resume

The imperative mandate problems of the deputies belonging to the Republic of Kazakhstan Parliament in the light of last constitutional changes are considered in this article.